

TEMURIYLAR DAVRIDA IJTIMOY-IQTISODIY VA SAVDO MUNOSABATLARI

Ruziyev Shaxzod Behzod o'g'li

TDIUSF, ST-122 guruh talabasi

E-mail: Shaxzodruziyev87@gmail.com

Tel: +998915216189

ORCID: 0009-0001-7437-1694

Annotatsiya

Ushbu maqolada Temuriylar davridagi ijtimoiy-iqtisodiy va savdo tuzilmalari hamda munosabatlar o'rganilgan. XIV asr oxiridan XVI asr boshlarigacha bo'lgan davr tahlil qilingan. Tahlillar Temuriylar imperiyasidagi turli ijtimoiy tabaqalar, jumladan, zodagonlar, savdogarlar va dehqonlar o'rtasidagi murakkab dinamika o'rganilgan. Temuriylar saltanatining mintaqalar iqtisodiyoti va ijtimoiy iyerarxiyalarga ta'siri chuqur o'rganilib, imperiyaning ma'muriy va iqtisodiy siyosatidagi savdo, qishloq xo'jaligi va shaharlar rivojiga ta'siri aniqlangan.

Asosiy mavzular orasida homiylikning roli va iqtisodiy o'sishga ko'maklashishda infratuzilmani rivojlantirish, turli madaniyatlar va savdo tarmoqlari integratsiyasi, Temurning keng hukmronligini ta'minlagan ijtimoiy-siyosiy mexanizmlar tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning imperiya barqarorligiga va uning yakuniy tanazzuliga ta'siri bo'yicha ilmiy farazlar ilgari surilgan.

Maqolada tarixiy hujjatlar, jumladan, soliq hujjatlari, huquqiy kodekslar va zamonaviy hisob-kitoblarni batafsil o'rganish orqali Temuriylar davrining ijtimoiy-iqtisodiy asoslari uning muvaffaqiyatlari va zaif tomonlari tahlil qilingan. Ushbu tahlil Markaziy Osiyoning kengroq tarixiy sharoitini va hozirgi zamongacha bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar evolyutsiyasini tushunish uchun qimmatlidir.

Kalit so'zlar: Temuriylar davri, Amir Temur, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, islohot.

Abstract

This article examines socio-economic and trade structures and relations during the Timurid period. The period from the end of the 14th century to the beginning of the 16th century was analyzed. Analyzes explore the complex dynamics between different social classes in the Timurid Empire, including nobles, merchants, and peasants. The influence of the Timurid kingdom on the economy and social hierarchies of the regions has been deeply studied, and the influence of trade, agriculture and urban development on the administrative and economic policy of the empire has been determined.

Key topics include the role of patronage and infrastructure development in facilitating economic growth, the integration of different cultures and trade networks, and the socio-political mechanisms that ensured Timur's extensive rule. Also, scientific

hypotheses were put forward regarding the impact of these socio-economic relations on the stability of the empire and its final decline.

The article analyzes the socio-economic foundations of the Timurid era, its successes and weaknesses through a detailed study of historical documents, including tax documents, legal codes, and modern accounts. This analysis is valuable for understanding the broader historical context of Central Asia and the evolution of socio-economic relations up to the present.

Keywords: Timurid period, Amir Timur, socio-economic relations, reforms

Аннотация

В данной статье рассматриваются социально-экономические и торговые структуры и отношения в период Тимуридов. Проанализирован период с конца XIV по начало XVI века. Анализ исследует сложную динамику между различными социальными классами в Империи Тимуридов, включая дворян, торговцев и крестьян. Глубоко изучено влияние Тимуридского царства на экономику и социальную иерархию регионов, определено влияние торговли, сельского хозяйства и городского развития на административную и экономическую политику империи.

Ключевые темы включают роль патронажа и развития инфраструктуры в содействии экономическому росту, интеграцию различных культур и торговых сетей, а также социально-политические механизмы, которые обеспечивали обширное правление Тимура. Также были выдвинуты научные гипотезы относительно влияния этих социально-экономических отношений на устойчивость империи и ее окончательный упадок.

В статье анализируются социально-экономические основы эпохи Тимуридов, ее успехи и слабости путем детального изучения исторических документов, включая налоговые документы, правовые кодексы и современные отчеты. Этот анализ ценен для понимания более широкого исторического контекста Центральной Азии и эволюции социально-экономических отношений до настоящего времени.

Ключевые слова: Эпоха Тимуридов, Амир Тимур, социально-экономические отношения, реформы

KIRISH

Temuriylar davri, XIV-asrning oxiridan XVI asrning boshigacha bo'lgan davr, Markaziy Osiyo va Fors tarixida muhim bir davrni anglatadi, bu davrda ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmalarida chuqur o'zgarishlar yuz berdi. Temur (Tamerlan) va uning avlodlari hukmronligi ostida bu davr keng miqyosdagi imperiyani birlashtirdi va bu imperiya Eronda markazdan Hindiston subkontinentiga qadar cho'zilib, o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy siyosatlarini bilan turli mintaqalarga ta'sir ko'rsatdi. Temuriylar sulolasi san'at va yirik arxitektura asarlarini homiylik qilish bilan mashhur bo'lsa-da,

iqtisodiy amaliyotlar va ijtimoiy iyerarxiyalarni boshqarishdagi murakkab manzarani ham boshqarishga majbur bo'ldi.

Ushbu maqola Temuriylar davrining ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarini tahlil qiladi, davlat siyosatlari, iqtisodiy faoliyatlar va ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi murakkab o'zaro aloqalarni o'rganadi. Temuriylar ma'muriyatining boshqaruv va iqtisodiy boshqaruvga yondashuvi savdo tarmoqlarini, qishloq xo'jaligi amaliyotlarini va shahar rivojlanishini shakllantirdi. Asosiy manbalar va zamondosh ma'lumotlarni tahlil qilish orqali, Temurning yangicha va amaliy strategiyalari qanday qilib imperiyaning iqtisodiy farovonligi va ijtimoiy dinamikasini ta'sir qilganini va bu o'zgarishlarning qanday qilib kengroq mintaqalarda aks etganini aniqlashga harakat qilamiz. Ushbu jihatlarni tahlil qilib, biz Temuriylar hukmdorlari qanday qilib o'z ijtimoiy-iqtisodiy muhitlariga moslashganini va uni shakllantirganini o'rganib, Markaziy Osiyo va undan tashqaridagi tarixiy yo'nalishga qanday ta'sir ko'rsatganini tushunishga harakat qilamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Amir Temur va uning vorislari hukmronligi davridagi temuriylar davri Markaziy Osiyo tarixida sezilarli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishlar bilan ajralib turadigan alohida muhim davrdir. Temuriylar davridagi ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarni o'rganish turli ilmiy asarlar bilan boyitilgan bo'lib, har biri ushbu tarixiy davrni chuqurroq tushunishga hissa qo'shgan. Ushbu adabiyotlar tahlili, turli olimlarning muhim hissa qo'shgan ishlari va metodologiyalarini birlashtirib, Temuriylar davridagi ijtimoiy-iqtisodiy manzarani o'rganishdagi murakkabliklarni yoritadi.

Richard Nelson Frye'ning "The Age of Timur" (Timur Davri) nomli asari Temuriylar davrining keng qamrovli ko'rinishini taqdim etadi, tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy kontekstni tushunish uchun asos yaratadi. Frye Temurning hokimiyatni mustahkamlash va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi rolini ta'kidlaydi, ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarni chuqurroq tahlil qilish uchun poydevor qo'yadi. Uning davrning siyosiy va harbiy strategiyalarini batafsil o'rganishi, iqtisodiy va ijtimoiy dinamikalarni katta tarixiy kontekstda qamrab olishga yordam beradi.

Amir Temur va uning avlodlari hukmronlik qilgan davr haqida ko'plab tarixiy asarlar yozilgan. Ulardan biri – "Zafarnoma" bo'lib, ushbu asar Temuriylar davrining muhim tarixiy manbasi hisoblanadi. Husayn Voiz Koshifiy tomonidan yozilgan bu asar Temurning hayoti va janglarini batafsil yoritadi. Shu bilan birga, Sharafiddin Ali Yazdiy tomonidan yozilgan "Zafarnoma"¹ ham Amir Temurning hayoti va faoliyatini tasvirlaydi. Ushbu asarlar Temuriylar davrining harbiy siyosati, davlat boshqaruvi va madaniy hayotini o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

¹ Sharafiddin Ali Yazdiy, Zafarnoma [fotofaksimil nashr], T., 1973; Sharafiddin Ali Yazdiy, Zafarnoma, Movarounnahr voqealari, 1360—1370 [tarjimon: O. Bo'riyev], T., 1994; Sharafiddin Ali Yazdiy, Zafarnoma, [tarjimon: Muhammad Ali ibn Darvesh Ali alBuxoriy, 16-asr], T., 1997.

Temuriylar davri haqida zamonaviy tarixchilar tomonidan ham ko'plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Masalan, M. E. Masson, V. L. Vyatkin, B. A. Akramov kabi olimlarning ilmiy ishlari Amir Temur va Temuriylar davlatining siyosiy tarixi, davlat boshqaruvi, harbiy strategiyasi va iqtisodiyoti haqida chuqur ma'lumot beradi. Ushbu tadqiqotlar Temuriylar davrining turli jabhalarini o'rganish, uni jahon tarixidagi o'rnini va ahamiyatini tushunish uchun muhim ahamiyatga ega.

Temuriylar davri faqat siyosiy va harbiy jihatdan emas, balki madaniy-ma'naviy jihatdan ham yuksak bo'lgan. Bu davrda yaratilgan me'moriy yodgorliklar, san'at asarlari, adabiyot va ilm-fan rivoji Temuriylar davrining buyuk madaniy merosi hisoblanadi. Xususan, Temuriylar davrida yashagan buyuk olimlar, masalan, Ulug'bek, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod va boshqalar yaratgan ilmiy va madaniy asarlar ushbu davrning ilm-fan va san'atdagi yuqori yutuqlarini ko'rsatadi. Ushbu mavzuga oid adabiyotlarda ayniqsa, Ulug'bekning astronomiya va matematika sohasidagi ishlari, Alisher Navoiyning adabiy merosi va Kamoliddin Behzodning miniatyura san'ati keng o'rganilgan.

Temuriylar davri arxeologik jihatdan ham o'rganilgan. Samarqand, Buxoro, Shahrisabz kabi shaharlarda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida topilgan moddiy madaniyat obidalarini ushbu davrning ijtimoiy-iqtisodiy hayotini yoritishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu tadqiqotlar orqali Temuriylar davrida shaharsozlik, hunarmandchilik, savdo-sotiq va boshqa sohalarning rivojlanganligi aniqlangan.

Temuriylar davri haqida xorijiy tarixchilar, sayohatchilar va diplomatlar tomonidan yozilgan asarlar ham muhim manba sifatida e'tirof etiladi. Masalan, Ispaniya elchisi Rui Gonsales de Klavixoning "Klavixo kundaligi"¹ Amir Temur saroyidagi hayotni va Temuriylar davlati tuzilishini tasvirlaydi. Shuningdek, arab, fors va boshqa manbalarda ham Temuriylar davri haqida qimmatli ma'lumotlar mavjud.

"Amir Temur va temuriylar davri" mavzusiga oid adabiyotlar tahlili ushbu davrning ko'p qirrali va boy tarixini ochib beradi. Tarixiy asarlar, ilmiy tadqiqotlar, arxeologik kashfiyotlar va chet el manbalari orqali Amir Temur va uning avlodlari hukmronlik qilgan davrning siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jihatlari chuqur o'rganilgan. Bu adabiyotlar Temuriylar davrining nafaqat Markaziy Osiyo, balki jahon tarixidagi o'rnini tushunish uchun asosiy manba hisoblanadi.

METODOLOGIYA

1. *Tadqiqot maqsadi va vazifalari.* Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Temuriylar davrida ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarni tahlil qilish va ushbu munosabatlarning davrning siyosiy va madaniy kontekstiga qanday ta'sir ko'rsatganligini aniqlashdir. Tadqiqot quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

- Temuriylar davrida ijtimoiy qatlamlarning shakllanishi va ularning o'zaro munosabatlarini o'rganish;

¹ <https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/rui-gonsales-de-klavixo-samarqandga-amir-temur-saroyiga-sayohat-kundaligi-borivoy-ahmedov-klavixo-va-uning-kundaligi.html>

- Iqtisodiy faoliyatlar va iqtisodiy tizimlarning rivojlanishini tahlil qilish;
- Temuriylar davridagi siyosiy va harbiy strategiyalarni ijtimoiy-iqtisodiy kontekstda baholash.

2. Tadqiqot usullari:

- *Tarixiy-Tahliliy usul.* Temuriylar davriga oid tarixiy manbalarni (masalan, “Zafarnoma”, “Tuzuk-i Temuri”, va boshqa asarlar) o‘rganish orqali ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarni chuqur tahlil qilish. Tarixiy hujjatlarni, xronikalarning tahlilini, va vaqtincha yozilgan asarlarni ko‘rib chiqish bu metodning asosiy qismidir;

- *Manbalar tahlili.* Temuriylar davriga oid yozma manbalarni (rəsmi hujjatlar, tarixiy xronikalar, siyosiy va iqtisodiy raportlar) va arxiv materiallarini o‘rganish. Husayn Voiz Koshifiy va Sharafiddin Ali Yazdiyning asarlari, Shuningdek, zamondosh tarixiy yozuvchilar tomonidan qoldirilgan ma’lumotlar tahlil qilinadi.

- *Komparativ tahlil.* Temuriylar davrining iqtisodiy va ijtimoiy tizimlarini boshqa o‘rta asr imperiyalari va davlatlar bilan solishtirish. Bu metod orqali o‘xshashliklar va farqlar aniqlanadi, bu esa davrning noyob jihatlarini ochib beradi.

- *Ijtimoiy-Iqtisodiy tahlil.* Temuriylar davrining ijtimoiy qatlamlari (siyosiy, iqtisodiy, va ijtimoiy tabaqalar) va ularning o‘zaro munosabatlarini tahlil qilish. Iqtisodiy faoliyat, soliqlar, savdo va sanoat rivojlanishi kabi masalalar muhokama qilinadi.

- *Kritik tahlil.* Tarixiy manbalar va mavjud tadqiqotlarning tanqidiy tahlili. Manbalarni yozgan mualliflarning qarashlari, ularning ijtimoiy va siyosiy kontekstini hisobga olgan holda tahlil qilish.

3. Ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish:

- *Arxiv materiallari.* Tarixiy arxivlardan, kutubxonalardan va onlayn bazalardan Temuriylar davriga oid hujjatlar va manbalarni yig‘ish.

- *Madaniy meros.* Arxeologik topilmalar, me’moriy yodgorliklar va boshqa madaniy meros materiallarini o‘rganish.

- *Akademik Tadqiqotlar.* Temuriylar davriga oid mavjud ilmiy tadqiqotlarni va sharhlarni o‘rganish, tahlil qilish va umumlashtirish.

- *Statistik tahlil.* Iqtisodiy ma’lumotlar va statistiklarni yig‘ish va tahlil qilish, iqtisodiy ko‘rsatkichlarni baholash.

4. *Tadqiqotning cheklovlari.* Tadqiqot quyidagi cheklovlarga duch kelishi mumkin:

- Ba’zi tarixiy manbalar va hujjatlarning yetishmasligi yoki noto‘liqligi;
- O‘z vaqtida yozilgan manbalar ma’lumotlarining ba’zan subyektivligi yoki cheklanganligi;
- Tarixiy kontekstni to‘liq tushunish uchun zamondosh xususiyatlarning cheklanishi.

Tadqiqotning natijalari ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarning Temuriylar davrida qanday rivojlanganligini ko‘rsatadi. Xulosa qilingan ma’lumotlar va tahlillar asosida

davrning iqtisodiy va ijtimoiy strukturalarini tushunishga yordam beradi va tarixiy kontekstni to'liq yoritishga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Milodiy 1370-yil 9-aprel chorshanba kuni nufuzli amirlardan Shayx Muhammad Sulduz, Kayxisrav Xuttaloni, Uljoytu Apari, Dovud Dug'lot, Capbug'o Jaloyir, Joku Barlos, Muayyad Arlot, Badaxshon xokimi Shayx Muxammad, Xusayn baxodir xamda boshqa amirlar va sardorlar, sayyidlardan sayyid Baraka, Termizlik aka-uka sayyidlar Abul Maoliy va Ali Akbar kabilar huzurida Amir Temur hokimiyati bir ovozdan tan olindi. [2]O'sha paytda Amir Temur o'ttiz to'rt yoshda edi. O'sha kundan boshlab, 150 yil davomida Mo'g'ullarning siyosiy hukmronligi, ijtimoiy va davlatdagi tarqoqlik, Shuningdek, iqtisodiy va madaniy rivojlanishdagi to'xtash rasman tugatildi. Temuriylar davlatining tashkil etilishi milliy suverenitetning qayta tiklanishini anglatdi. Amir Temur hokimiyatga kelgan birinchi kundan boshlab, davlat boshqaruvini qayta tashkil etish, isloh qilish va tarqoq va xilma-xil jamiyatni birlashtirish kabi murakkab va muhim vazifalar bilan yuzma-yuz bo'ldi.

Davlat boshqaruvini qo'lga olgan bo'lsa-da, Amir Temur amaliy tadbirlarni amalga oshirishda jiddiy qiyinchiliklarga duch keldi. Ko'plab nufuzli amirlar va mintaqaviy liderlar uning hokimiyatini tan olgan bo'lsalar ham, uning siyosatining samaradorligi ular bilan bo'lgan munosabatlar va ularning ijtimoiy muhitiga bog'liq edi. Shu sababli, o'sha yilning o'rtalarida Amir Temur Samarqandda bir qurultoy o'tkazdi, unda barcha viloyatlardan nufuzli amirlar va harbiy boshliqlarni to'pladi. U har birining mavqei va statusiga qarab turli ma'muriy lavozimlar va mulklarni (viloyatlar, tumanlar, shaharlar) taqsimlab berdi va ularga katta sovg'alar berdi.

Amir Temur davlat va jamiyat islohotlarini bir qator dastlabki farmonlarni chiqarish orqali boshladi. Bu farmonlarga mintaqalar o'rtasidagi asosiy kommunikatsiya yo'llarining xavfsizligini ta'minlash, maxfiy hujjatlar va ma'lumotlarni yetkazish uchun elchilarni himoya qilish, harbiy kuchlarni qayta tiklash va urushlardan zararlangan hududlarni tiklash kiritildi. Shuningdek, u karvonsaroylar, masjidlar va madrasa binolarini qayta qurishga va kamqonlar uchun xayriya muassasalarini tashkil etishga alohida e'tibor qaratdi. Farmon Sayyidlar, diniy rahbarlar, hakamlar va shayxlar kabi musulmon jamiyatida katta roli va ta'siri bo'lgan shaxslarga katta hurmat ko'rsatishni va ularga mablag'lar ajratishni ham buyurdi. Ushbu farmonning ahamiyati shundaki, unda belgilangan amaliy choralar Amir Temurning butun hayoti davomida qilgan barcha ishlarining huquqiy, ma'naviy va ijtimoiy poydevorini tashkil etdi. Aholining uzoq yillardan beri qiynab kelgan dolzarb masalalarini hal qilish Timuriylar hukmronligini mustahkamlashda muhim rol o'ynadi va Amir Temurning qariyb o'ttiz besh yillik hukmronligi davomida davlat siyosatining asosiy yo'nalishi bo'lib qoldi.

Amir Temur davlatni rivojlantirish va mudofaa qobiliyatini kuchaytirish uchun muhim harbiy va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirdi. Bu islohotlar davlatni birlashtirish, o'zaro muvofiqlikni rivojlantirish, tadbirkorlar uchun qulay shart-

sharoitlar yaratish va ayniqsa savdoni rivojlantirishga qaratilgan edi. Bugungi kunda Prezident Sh.Mirziyoyevning “Xalqni qoniqtirish” va “Har bir kishiga e’tibor” shiorlari ostida olib borayotgan siyosatlari Amir Temurning islohotlariga juda o‘xshashdir.

Amir Temur tomonidan tashkil etilgan davlat tizimi 2,100 yillik turk davlatligi tarixiga asoslangan bo‘lib, u o‘z ichiga to‘plangan tajribalar, an‘analar, o‘tgan xatolarni o‘rganish va qadimiy qonunlarni olgan.

Amir Temur davridan oldin, o‘zbek davlatligining asosiy tamoyillari quyidagilar edi:

1. Davlat o‘z vazifalarini samarali bajara olish uchun siyosiy mustaqil bo‘lishi kerak.
2. Davlat va jamiyatning siyosiy yaxlitligi saqlanib qolishi kerak.
3. Davlat va jamiyat ma’lum qonunlar, tartiblar va ideologiyalar asosida boshqarilishi kerak.
4. Turli ma’muriy darajalar va sohalarni muvofiqlashtiruvchi tizim mavjud bo‘lishi kerak.
5. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish davlatning asosiy diqqat markazida bo‘lishi kerak.
6. Fan va madaniyatni rivojlantirish davlat siyosatining muhim qismi bo‘lishi kerak.
7. Har bir davrning sharoitlari va tartib-qoidalaridan foydalanib, ichki rivojlanish masalalarini hal qilish uchun tashqi omillardan foydalanish kerak.
8. Hukmron kuchlar o‘tgan, hozirgi va kelajakni chuqur anglab yetishlari, kuchli ishonch, axloqiy va milliy ongga ega bo‘lishlari kerak.

Amir Temur ushbu tamoyillarni o‘z faoliyati davomida muvaffaqiyatli amalga oshirdi: u 150 yil davomida Mo‘g‘ul bosqinida bo‘lgan davlatning siyosiy mustaqilligini qayta tikladi; zamonning amaldagi qonunlari asosida boshqaruv tizimini tashkil etdi; markazlashtirilgan davlat tizimini yaratdi; qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik va savdoning o‘sishi uchun barcha ichki va tashqi sharoitlarni rivojlantirdi; ijtimoiy munosabatlar, soliq tizimlari va mulk huquqlarini himoya qilishga alohida e’tibor berdi; ilm-fan va madaniyatni o‘z hukmronligining boshidan oxirigacha rivojlantirdi; va xorijiy siyosatda qat’iy harakat qilib, davlatni jahon miqyosidagi muhim siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazga aylantirdi. U markazlashgan jamiyatda rahbar qanday bo‘lishi kerakligi haqida shaxsiy namunani o‘rnatdi.

Amir Temur shu bilan birga, jamiyat rivojlanishida barcha ijtimoiy qatlamlarning manfaatlari va faoliyatlarini hisobga olishni ta’kidladi. Amir Temur davlatida ijtimoiy qatlamlar to‘rtalasi "Temur qonunlari"da quyidagicha tasvirlangan: 1) Sayyidlar, olimlar, shayxlar va taqvodor shaxslar; 2) Tadbirkorlar va donishmandlar; 3) Din bilan shug‘ullanuvchi va kamtar shaxslar; 4) Rahbarlar, amirlar va harbiy boshqaruvchilar; 5) Harbiylar va oddiy odamlar; 6) Ishonchli shaxslar; 7) Vazirlar va kotiblar; 8) Faylasuflar, olimlar va ilm-fan vakillari, jumladan, shifokorlar, astrologlar va

muhandislar; 9) Tafsir va Hadis bo'yicha mutaxassislar; 10) Hunarmandlar va ustalar; 11) Sufiylar; 12) Savdogarlar va sayyohlar. Davlatning taqdiri uchta omilga bog'liq edi: shoh, xazina va armiya.

Amir Temurning davlati o'rta asrlardagi boshqa musulmon Sharq davlatlariga o'xshash bo'lsa-da, uning boshqaruv tizimlari qadimiy Turon-Turkiston davlat an'alariga qat'iy rioya qilib, yangi qonunlar va tartiblar bilan takomillashtirilgan. "Temur qonunlari" bunday misol bo'lib, unda Amir Temur davlat boshqaruvi, amaldorlarning vazifalari va ijtimoiy qatlamlarning roli haqidagi qat'iy qoidalar va qonunlarni belgilagan.

Boshqaruv ikki asosiy bo'limga bo'lingan: dargoh va vazirlik (devon). Dargohni bevosita Amir Temur boshqarardi. Dargoh devon va mahalliy ma'muriy organlar bilan aloqalarni boshqarish bilan shug'ullanardi. Saroy dargohi — Oliy Kengash — muammo va tashqi siyosat masalalarini hal qilish, yuqori lavozimlarga amaldorlarni tayinlash va boshqa muhim masalalar bilan shug'ullanish bilan mashg'ul edi. Dargoh tizimi arzbegi, tovachi, khojib, jibachi, qushbegi, khazinador, khonsolar, bakovulboshi, katib, munshi, bitikchi va boshqa saroy amaldorlarini o'z ichiga olgan.

Amir Temurning davlat boshqaruvi markazida yetti vazirlik bo'lib, ular bosh vazir, devonbegi tomonidan boshqarilgan va Vazirlar Kengashi tomonidan boshqarilgan. Birinchi vazirlik davlat va rasmiy masalalar, jumladan hosil, soliqlar, xiroj va ularning taqsimlanishi, Shuningdek, jamoat ishlari bilan shug'ullangan. Ikkinchi vazirlik, Sipoh vazirligi, harbiy masalalar, jumladan askar maoshlarini va oziq-ovqatni ta'minlash bilan shug'ullangan. Uchinchi vazirlik, Savdo vazirligi, savdo bilan bog'liq zakat, bojlar, va meros masalalari bilan shug'ullangan. To'rtinchi vazirlik, Moliyaviy vazirlik, davlat xazinasidan sarf-xarajatlar va moliyaviy masalalarni boshqaradi. Ushbu to'rtta vazirlikdan tashqari, uchta qo'shimcha vazirlik chegaradosh viloyatlar va vasal davlatlarni nazorat qilish, daromad va moliyaviy masalalarni monitoring qilish uchun tashkil etilgan bo'lib, ular "Xolisa" deb nomlangan asosiy nazorat organini shakllantirgan va muhim moliyaviy masalalarda devonbegi bilan ishlagan.

Amir Temur o'zining boshqaruv uslubida yangi bir usulni — sarnoma usulini — taqdim etdi, bu usul uning rahbarlik yondashuvini aks ettirdi. Amir Temurning eng katta yutuqlaridan biri davlat hokimiyatini erkin va madaniy institut sifatida shakllantirish va himoya qilish bo'ldi.

Temuriylar davrida savdo yo'llari, xususan, Sharq va G'arb o'rtasida keng ko'lamli savdo almashinuvini yo'lga qo'ygan Ipak yo'lining gullab-yashnashi kuzatildi. Bu davr karvonsaroylar va bozorlarning barpo etilishi, iqtisodiy barqarorlikning oshishi bilan belgilangan.¹ Shu jumladan sug'orish va qishloq xo'jaligi amaliyotidagi innovatsiyalar hosildorlikning oshishiga olib keldi, bu esa kanallar qurilishi, yangi ekinlar yetishtirish viloyat iqtisodiy farovonligiga xizmat qildi. Buning

¹https://www.academia.edu/81806659/A_History_of_Historiography_and_some_Sources_of_the_Period_of_Amir_Temur_and_Temurids

natijasida iqtisodiyot rivojlanib, mamlakat xazinasida mablag'lar oshdi va bu islohotlardan keyin davlat o'z vazifa va funksiyalarini bajarish uchun qiladigan sarf xarajatlardan mablag'lar ortgandan so'ng, boshqa mamlakatlarga harbiy yurish qilishga imkon paydo bo'ldi.

Sharq va G'arbni bog'laydigan muhim savdo yo'llari Movarounnahr orqali o'tgan, bu esa uni Osiyo va Evropa bo'ylab siyosiy, iqtisodiy, harbiy va madaniy aloqalar uchun muhim markazga aylantirgan. Ushbu strategik pozitsiya Timur imperiyasining tez rivojlanishiga va iqtisodiy o'sishiga imkon yaratdi. Akademik A. Asqarov o'zining "O'zbek xalqining paydo bo'lish tarixi" kitobida tarixiy dalillarga chuqur tahlil asosida shunday xulosaga keladi: Amir Temur va Temuriylar davrida Movarounnahr va Xorazmda siyosiy va etnik barqarorlik sezilarli darajada yaxshilangan¹. Bu barqarorlik va o'ziga xos etnik holat asosan Buyuk Timurning katta sa'y-harakatlari natijasida yuzaga kelgan. Davlatlararo aloqalarning mustahkamlanishi va keng miqyosdagi ishlab chiqarish kuchlarining birlashtirilishi iqtisodiy rivojlanishga qulay muhit yaratdi. 15-asr va 16-asrning boshlarida iqtisodiy faoliyat hunarmandchilik va tovar-pul aloqalarida sezilarli o'sish ko'rsatdi. Maxsulot ishlab chiqarish, ayniqsa iste'mol mollari ishlab chiqarilishi oshdi va keng miqyosdagi shahar va qishloq aholisi bu iqtisodiy almashuvlarga jalb qilindi. Tarixiy manbalarga ko'ra, Temuriylar davridan oldin va keyin, hatto Markaziy Osiyo Rossiya tomonidan qo'shib olinmaguncha, tovar-pul aloqalari shu davrdagidek rivojlanmagan.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Sohibqiron Amir Temur, O'zbekistondagi davlat boshqaruvini rivojlantirishda muhim rol o'ynagan, mashhur davlat arbobi va mohir sarkarda sifatida tanilgan. Tarixiy manbalarda Amir Temurga "Sohibqiron" degan unvon berilishidan tashqari, "Sohibi Jahon" va "Sohibi Adl" — "Adolat sohibi" kabi nomlar ham berilgan bo'lib, bu uning tarixchilar va tadqiqotchilar tomonidan tan olingan chuqur hissa qo'shganligini ko'rsatadi. Bugun tarixiy tadqiqotlar davomida, 150 yildan ortiq Mo'g'ullarning hukmronligidan so'ng, Amir Temur buyuk sarkarda, davlat arbobi va adolatli hukmdor sifatida namoyon bo'lib, o'z davrining muhim madaniy yutuqlariga erishganligi aniq bo'ladi. U shaharsozlik, me'morchilik, tasviriy va bezak san'atlari, metall ishlov berish, xattotlik, ilm-fan, adabiyot va hunarmandchilik sohalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratgan. Uning merosi O'zbekiston va jahon tarixida hozirgi kungacha tan olinib kelmoqda. Amir Temur davrida Ikkinchi uyg'onishning yuzaga kelishi va uning Turon, Xuroson va Hindistonda asrlar davomida ta'sir ko'rsatishi bu yutuqlarni tasdiqlaydi. Amir Temur — insoniyat tarixidagi eng nodir voqealardan biri bo'lgan Renessansni boshqarib amalga oshirgan buyuk lider va yengilmasdir.

¹ A.Askarov. The History Of The Origin Of The Uzbek People. Tashkent. 2015.2

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sharafiddin Ali Yazdiy. **Zafarnoma** [fotofaksimil nashr], T., 1973; Sharafiddin Ali Yazdiy, **Zafarnoma, Movarounnahr voqealari, 1360—1370** [tarjimon: O. Bo'riyev], T., 1994; Sharafiddin Ali Yazdiy, **Zafarnoma** [tarjimon: Muhammad Ali ibn Darvesh Ali al-Buxoriy, 16-asr], T., 1997.
2. Nizomidin Shomiy. "**Zafernoma**" asari. Fors tilidan tarjimon – Yunusxon Hakimjonov. "O'zbekiston" nashriyoti, 1996 yil. – B. 61; Sharafiddin Ali Yazdiy. **Zafernoma**, Muhammad Ali tarjimasidagi "Zafernoma" asarining Turkiyaning Istanbul shahridagi Nuri Usmoniya kutubxonasida 3268-raqam bilan saqlanadigan yagona nusxa. – B. 298-299.
3. Asqarov A. **The History Of The Origin Of The Uzbek People**. Tashkent, 2015.
4. Xolbekov M. **Sohiqiron Amir Temurning Yevropa qirollari bilan yozishmalari**. Jahon adabiyoti, № (104), 2006 yil, 131-133-betlar.
5. Azamat Ziyov. **O'zbek davlatchiligi tarixi: (Eng qadimiy davrdan Rossiya bosqiniga qadar)** // Mas'ul muharrir: B. Ahmedov. – T.: Sharq, 2001. – B. 173.
6. **Temur tuzuklari**. Forschadan A. Sog'unij va X. Karomatov tarjimasi; B. Ahmedov tahrir ostida. T.: Nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991. – B. 8 b.